

УДК 373.016:811.161.2'367.626

Бурдаківська Н.М., Галицька М.М.*

УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТЕМИ “ІМЕННИК” У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Стаття присвячена проблемі вивчення граматичних категорій іменника у початкових класах на основі дитячого фольклору.

Ключові слова: розвиток мовлення, іменник, український фольклор, граматичні категорії, лексичний запас.

Сучасна школа повинна підготувати Україні таких громадян, які вільно володіють рідною мовою. Актуальним залишається питання про необхідність формування в учнів мовленнєвої культури. Воно зумовлене сучасними вимогами, які спрямовані на вдосконалення освіти та виховання, оволодіння українською мовою як найдорожчим скарбом нації, формування особливості в контексті національного мовного середовища.

Саме вчитель початкових класів має довести дітям, що культура мовлення – це перша ознака загальної культури людини, повинен виховати в них уміння слухати та сприймати мовознавчий матеріал і вільно ним володіти.

У Державному стандарті загальної середньої освіти в Україні (початкова школа) зазначено, що мета навчання у початковій школі полягає насамперед у формуванні в учнів уміння будувати висловлювання в межах доступних для них тем і типів текстів, де мовленнєві вміння набувають особливого суспільного значення.

Основним джерелом збагачення словникового запасу учнів початкових класів є враження від побаченого, почутого, прочитаного, пережитого.

Ефективним естетико-виховним засобом, який відповідає концептуальним засадам гуманістичної педагогіки і набуває особливої актуальності в умовах кризи навчання та виховання, є український фольклор. Відомо, що змістовний дидактичний матеріал сприяє кращому засвоєнню учнями мовознавчих понять. Для цього вчитель добирає малі жанри усної народної творчості: казки, народні пісні, легенди, приказки, прислів'я, загадки, скоромовки тощо. Завдяки образності, афористичності, глибокому змісту перлин народної творчості, їх високій мудрості школярі дістають уявлення про багатство мови, розвивають своє образне мислення, естетичні почуття, які в комплексі сприяють розвитку розумових здібностей дітей, формуванню особистості учня.

Чималі можливості для цього має тема “Іменник”.

Метою статті є створення лексико-граматичних вправ, які сприяють як ефективному засвоєнню граматичного матеріалу, так і вмілому застосуванню набутих знань у мовній практиці, а відтак розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення іменника як частини мови.

У першому класі вчитель формує уявлення про те, що в мові існують слова, які називають оточуючі предмети, людей, тварин тощо і відповідають на запитання хто? що?, вказують на того, про кого розповідається в реченні, хто виконує дію (без вживання терміна «іменник»), учні виконують логічні вправи на розрізнення назв істот і неістот.

Фольклорний матеріал при цьому є сприятливим фактором досягнення дидактичних, розвивальних і виховних цілей.

Вправа 1.

– З якої це казки?

Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка. Та й загубив дід рукавичку.

От біжить мишка, улізла в ту рукавичку та й каже:

* © Бурдаківська Н.М., Галицька М.М., 2013

- *Тут я буду жити!*
Коли це жабка плигає та й питає:
- *А хто в цій рукавичці?*
- *Мишка-шкряботушка. А ти хто?*
- *Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!*
- *Іди!*

- Продовжіть казку. Які ще звірі поселяться в рукавичці? Чим закінчилася казка?
- Яке запитання хто? чи що? потрібно поставити до слів мишка, жабка, зайчик, лисичка, вовчик, кабан, ведмідь?
- Чому? Кого вони називають?
- Яким одним словом їх можна назвати?
- Запишіть схему речення: Та й загубив дід рукавичку.

Вправа 2.

Відгадайте загадку:

Народився із землі,

Зарум'янивсь на вогні,

І з'явився на столі

До борщу тобі й мені. (Хліб)

- Як називається цей продукт харчування?
- На яке запитання відповідає? Чому?
- Як до нас приходять хліб?
- Назвіть букви і звуки у слові хліб. Запишіть його модель.

Вправа 3.

- Послухайте і спробуйте повторити скоромовку:

Козут каже: – Вовки ідуть.

Баран каже: – Де?

А пес каже: – Онде, онде.

Квочка каже: – Клопіт мій,

Де курятка подіти?

А качка каже: – Так та треба.

Так, так.

- Хто бере участь у розмові?
- На яке запитання хто? чи що? вони відповідають?
- Хто з них належить до тварин, а хто – до птахів?
- Запишіть назви птахів, які розпочинаються літерою **к**.

Вправа 4.

Спишіть колискову:

Баю, баю, баю!

Дровець нарубаю

І в печі натоплю:

Буде тепло в хаті,

Буде дитя спати.

- Підкресліть слова, які відповідають на запитання *що?* Чи можна до них поставити запитання *хто?* чому?

Вправа 5.

Прочитай. Яка казка так починається?

Жив собі дід Андрушка, а в нього була баба Марушка, в баби дочка Мінка, а в дочки собачка Фінка, а в собачки товаришка киця Варварка, а в киці вихованка мишка Сіроманка.

- Запишіть спочатку імена людей, а потім – клички тварин. Поясніть написання цих слів. Поставте усно до них запитання.

У 2 класі учні розпочинають вивчати іменник як частину мови. Їм вперше пропонується визначення іменника, демонструються його лексичні можливості – синонімічне багатство, здатність вживатися в прямому та переносному значенні, утворювати антонімічні пари, омонімія. Також другокласники знайомляться з числом іменників на понятійній основі (один-багато).

Вправа 1.

- Прочитайте. Дайте назву легенді.

Їхали якомсь мандрівники. Стомились, сіли в лісі. Вирвали сухого бур'яну. Розклали вогонь. Один мандрівник пішов ще далі. Дивиться – куці зелені. А на них – маленькі квіточки. Вирвав з корінням. А внизу грудки якоїсь рослини. Кинув у вогонь.

Настав ранок. Почали мандрівники ці грудки їсти. Вони були смачні. Поїхали мандрівники в місто і роздали людям ці грудки. Вони їх посадили. Так з'явилася картопля.

- Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть іменники. Усно поставте до них запитання.

Вправа 2.

Прочитайте пісню. Випишіть у дві колонки іменники: один-багато.

*Човен хитається серед води,
Плеще об хвилі весло,
В місячнім сяйві білють сади,
Здалека видно село.*

- Які почуття викликали ці рядки? Чому?

Вправа 3.

- З поданих прислів'їв випишіть іменники, протилежні за значенням.

1. *Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля.*
2. *Маленька праця краща за велике безділля.*
3. *Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.*

- Як ви розумієте зміст другого прислів'я?

Вправа 4.

Знайдіть у реченнях слова, які читаються і пишуться однаково, але різні за змістом. Підкресліть їх.

1. *Ой піду я в чисте поле, там дівчина просо поле.*
2. *Запашиного сіна віз кінь вночі додому віз.*
3. *Шило Шурі шубу шило.*

- Поставте до підкреслених слів запитання. Яка між ними різниця?

Школярі повинні чітко усвідомити, що іменником є не лише слова, які означають назви предметів у прямому розумінні цього слова, а й явища природи, суспільного життя, стану, назви дій, якостей, абстрактних понять тощо.

Уся попередня лексична і граматична робота допомагає учням свідомо простежити зв'язок між лексичним значенням іменника (основа слова) та граматичною формою числа й відмінка (формальним показником є закінчення слова).

У цей час також проводиться робота, що сприяє повторенню набутих знань про іменник (іменники-синоніми, іменники-антоніми, багатозначність окремих іменників, вживання іменників у прямому і переносному значеннях; спостереження за точним і влучним вживанням іменників у текстах тощо).

У 3-4 класах у центрі уваги постають морфологічні ознаки іменника в тісному зв'язку з розширенням лексичного значення та з формуванням орфографічних навичок і синтаксичних умінь. Тут простежується взаємозв'язок: робота над граматичними ознаками (з урахуванням лексичного значення) створює основу теоретичних знань для свідомого формування орфографічних навичок. При виробленні навичок відмінювання постійно поглиблюються знання про рід, число та відмінок іменника.

Вправа 5.

Вивчіть напам'ять жмурилку. Випишіть слова, які відповідають на запитання що?

Йшла Маринка на стежинку,

Загубила там корзинку,

А в корзинці паляниця.

Хто її з'їв, тому жмуриться.

- Які жмурили ви знаєте?
- Як ви гадаєте, хто їх автор?

Вправа 6.

- Прочитайте виразно лічилку. Випишіть іменники, усно поставте до них запитання.

Сидір, Мидір та Каленик

Там поставили курник,

У курнику сидять.

По варенику їдять.

А хто зайвий – киш!

Буде тобі киши!

- Які ви ще знаєте лічилки?
- Коли ви використовуєте лічилки?

Виконуючи подібні вправи, учні спостерігають за граматичними ознаками іменника, учаться ставити запитання до слів, що означають назви конкретних речей, рослин (що?), та слів, що означають назви людей і тварин (хто?). У ході такої роботи діти привчаються уважно спостерігати, поповнюють словниковий запас і свідомо встановлюють відповідні зв'язки.

Вправа 1.

Прочитайте і вивчіть напам'ять примовлянку. Що таке примовлянка?

Не я б'ю - верба б'є,

Недалечко красне яєчко,

За тиждень – Великдень!

Будь великим, як верба,

А здоровий, як вода,

А багатий, як земля.

- Знайдіть у вірші іменники, запишіть їх у дві колонки: загальні іменники і власні. Визначте їх рід.

Вправа 2.

Спишіть, розкриваючи дужки і ставлячи іменники в потрібній формі.

Гей, віють вітри, вітри ще й буйні,
 Та ідуть (дош) все дрібні,
 Гей, на (земля) впадають
 І (трава) устилають,
 Різним (цвіт) украшають.
 Гей, луги із (луги)
 Береги з (береги),
 Там ходили (пара).

- Усно визначте відмінки іменників.

Вправа 3.

Із поданих слів складіть прислів'я і запишіть їх:

- а) Летить, а щастя, нещастя, біжить;
- б) Не, добре, без, бува, лиха;
- в) Відає, багач, не, обідає, як, бідний.

- Підкресліть іменники-антоніми; встановіть, які з них належать до істот, а які до неістот.

Вправа 4.

Відгадайте загадки, іменники-відгадки запишіть, позначивши у дужках їх рід. Виділіть закінчення цих іменників.

1. Яке взуття в огні не гнеться, а з ніг не скидається? (Підкова).
2. По полю бродить, зерно молотить, жне, косить – хліба не просить. (Комбайн).
3. Сторожем не служить, а всіх рано будить. (Півень).
4. Плету хлівець на четверо овець, а п'ятому окремо. (Рукавичка).
5. Що можна побачити із заплющеними очима? (Сон).
6. Що воно за штука, що день і ніч стука? (Серце).
7. Не людина, а говорить. (Радіо).

Вправа 5.

Вставте на місці крапок пропущені іменники. Визначте їх рід.

У ... та ранесенько
 Та ще до ... ..
 Ой плакала ... .
 Сидя край ... .

Ой з-за ..., з-за крутої
 Горде ... виступає
 Попереду ...
 Сивим ... грає.

Слова для довідки: Морозиха, схід, неділю, віконця, сонця; гори, Морозенко, конем, військо.

Вправа 6.

Прочитайте легенду. Випишіть іменники, визначіть їх рід і число.

Жив колись у Києві князь. І була в нього дочка, та така гарна й розумна, що не можна ні описати, ні сказати. І жив тоді коло Києва змії. Щороку городяни йому данину давали: то

парубка молодого, то чарівну дівчину. Ось настала черга і дочки самого князя. Нічого не вдієш – коли віддавали городяни, то треба і йому свою дочку віддавати!..

Отже, використаний дидактичний матеріал поглиблює знання учнів про різноманітність і багатство форм українського фольклору, розвиває і збагачує творчу фантазію учнів, впливає на їхні емоції, розвиток уяви, допомагає образно сприймати життєві явища, водночас формує загальне поняття про іменник як частину мови, виробляє навички правопису відмінкових закінчень іменника, розширює словниковий запас: вміння вживати іменники у прямому і переносному значенні, добирати іменники-синоніми, іменники-антоніми, точно і влучно вживати їх у текстах.

Список використаних джерел

1. Бабишин С. Дитячий фольклор в історико-педагогічному аспекті / С. Бабишин // Народна творчість та етнографія. – 1990. – №1.
2. Безрукава І. Збагачення українського мовлення першокласників засобами дитячої народної поетичної творчості / І. Безрукава // Початкова школа. 1998. – №9.
3. Водолюб Н. Прислів'я та приказки в контексті уроку / Н. Водолюб // Дивослово. – 1999. – №4.
4. Голубецька В. Опанування частин мови / В. Голубецька // Початкова школа. – 1989. – №1.
5. Кубинська М. Роль усної народної творчості у розвитку молодших школярів / М. Кубинська // Початкова школа. – 1993. – №1.
6. Семенюк Н. Український дитячий фольклор / Н. Семенюк // Початкова школа. – 1995. – №12

This article is devoted to the actual problem of methods of teaching the Ukrainian language at primary school and upbringing of future citizen of Ukraine on the basis of national traditions in particular the usage of the Ukrainian folklore at the lessons of the native language while studying the topic "noun".

Key words: development of speech, noun, Ukrainian folklore, grammatical categories, vocabulary.

УДК 81'271.12:37.011.33(410)

Волга А. Є.*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МОВЛЕННЕВА КУЛЬТУРА» У БРИТАНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ

У статті здійснено спробу визначити поняття «мовленнева культура» в британській педагогіці; визначено і проаналізовано основні підходи до розгляду цього поняття британськими науковцями; виявлено критерії оцінки рівня мовленневої культури, що використовуються у Великій Британії.

Ключові слова: мовленнева культура, моральний і духовний розвиток особистості, стандартна мова, критерії мовленневої культури.

Виховання всебічно розвиненої особистості з високими моральними цінностями та багатим духовним внутрішнім світом є одним із найважливіших завдань навчально-виховного процесу. Розвиток інтелектуальних здібностей, етичних норм, естетичного смаку сприяє вихованню повноцінної особистості, здатної до самореалізації, самовираження, саморозвитку. Одним із показників всебічно сформованої особистості є її мовленнева культура, що відображає культуру мислення, культуру спілкування, культуру почуттів людини.

Останнім часом все більше уваги приділяється культурному та духовному розвитку особистості, зокрема формуванню та підвищенню рівня мовленневої культури як складової

* © Волга А. Є., 2013